

legermuseum

HANS POLS

Verre van vredig

Het heeft iets vreemds; een tentoonstelling over een oorlog in een land dat die oorlog niet voerde. Dat lijkt op een documentaire over een bankoverval die er niet was. Nog vreemder is dat de tentoonstelling van de strijd die nooit gevoerd is, in het Legermuseum gehouden wordt. Beelden van het echte werk hoeft je dus niet te verwachten. Daarvoor zul je naar Ieper, Varennes of Péronne moeten. En toch is in het Legermuseum in Delft genoeg te zien en te horen over de invloed van de Grote Oorlog op de Nederlandse samenleving en op de krijtsmacht in de betrokken jaren.

De Eerste Wereldoorlog is in, daarvan getuigt ook dit themanummer. De boeken over die oorlog zijn niet aan te slepen en bij *Discovery Channel* staat hij vrijwel wekelijks op het programma. Ieder jaar struinen duizenden de modderige velden van West-Vlaanderen en Noordoost-Frankrijk af om indrukken op te doen. Musea daar vestigen records met hun aantallen bezoekers. Ze komen uit alle West-Europese landen, ook Nederland. Wat is die fascinatie?

Als het de romantiek is, heimwee naar de soldateske kameraadschap in de loopgraven, dan is ze vals en wrang. Toegegeven: 's morgens en 's avonds in de file is geen pretje en het jaarlijkse bezoekje aan de Efteling – volwassen kerels in een nagebouwde boomstam in een kunstmatige waterbaan onder de strengste veiligheidsvoorschriften – is een gruwel, maar dat sullige bestaan rechtvaardigt nog niet het verlangen naar een soldatenleven van negentig jaar geleden. We weten allemaal waar de oorlogsromantiek uit het *Belle Époque* toe geleid heeft. Het werd al snel té serieus.

Zou het dan misschien het besef zijn dat deze oorlog identificatie met de slachtoffers aan beide kanten probleemloos mogelijk maakt, omdat ideologie en goed en slecht geen rol speelden? Maar dat geldt voor de meeste oorlogen tot dat moment, dus waarom dan juist die ene oorlog? Waarschijnlijk is het de tragiek van de zinloze oorlog die met de middelen van de moderne tijd massaal en

TUSSCHEN TWEE VUREN.

Holland: „Heeren kunt U die ruzie niet wat verder op uitvechten?”

totaal een einde maakte aan alle grote verwachtingen van de negentiende eeuw. Miljoenen begonnen de oorlog met de mentaliteit van de eeuw daarvoor, maar vochten met de wapens van de nieuwe. En dat gold niet alleen voor de soldaten, maar evenzeer voor de politieke en militaire leiders. Massaproductie en massadestructie gingen hand in hand en wij weten dat dat nog maar de voorbode was van nog veel meer onheil in de twintigste eeuw.

Daar komt nog iets bij: de soldaten uit de loopgraven zijn herkenbaar. Het zijn geen anonieme boeren en schoenlappers uit het leger van Napoleon. Het zijn trambestuurders,

gasfitters, elektriciens en schoolmeesters. Ze leefden in een wereld die al veel op die van ons leek. En ze hebben een verhaal. Ze staan op de foto. We hebben brieven van ze. Ze lijken op ons. Hun lot had het onze kunnen zijn.

Ons land kende geen loopgravenleed. Wel was het leger paraat en waren de gevolgen van de oorlog in het dagelijks leven overal merkbaar. Minder aangrijpend, maar wel vermeldenswaardig. Sommige verhalen uit die tijd zijn nog te horen, al zijn ze meestal niet meer uit de eerste hand. Mijn vader vertelde hoe hij als klein jongetje voor op het paard van zijn oudere halfbroer, die als huzaar gemobiliseerd was, gezeten had, met diens kolbak op het hoofd. En mijn oma had de bakkerswagens met militaire begeleiding door de straten van Den Haag zien gaan. En de tekens van die tijd zijn nog in het dagelijks straatbeeld te lezen, zoals het monument voor de honderden, 'in nacht en nevel', omgekomen Scheveningse vissers of de huizen bij mij in de straat waar geïnterneerde Engelse officieren in verbleven. Het Legermuseum gebruikt ook dit soort kleine herinneringen om duidelijk te maken wat de impact van de oorlog op de Nederlandse samenleving is geweest.

Een populaire these luidt dat de twintigste eeuw in ons land pas begon met de Duitse inval in 1940. In het Legermuseum wordt duidelijk dat de grote wereld ruim vijftientig jaar eerder al de Nederlandse samenleving was binnengedwongen en dat rechtvaardigt ook een aparte tentoonstelling over de Eerste Wereldoorlog in Nederland.

'Het Vredespaleis is geopend...

Uit noodzaak of uit missiedrang, ook vóór de Eerste Wereldoorlog al probeerde Nederland, voorzichtig laverend tussen zijn grote buren, de weg te wijzen naar de wereldvrede. Dus reageerde men enthousiast op het initiatief van tsaar Nicolaas II een vredesconferentie te houden. De tentoonstelling begint dan ook met beelden van de twee Haagse vredesconferenties uit 1899 en 1907. Vierenveertig van de zevenenvijftig soevereine staten die de wereld toen telde namen er aan deel. De verwachtingen waren hooggespannen. Maar toen het Vredespaleis, waarvan de eerste steen tijdens de tweede conferentie was gelegd, in 1913 door koningin Wilhelmina werd geopend, voorspelde Domela Nieuwenhuis: 'Het Vredespaleis is geopend, de oorlog kan beginnen'.

Toen de spanningen tussen de Europese staten in de zomer van

1914 almaar opliepen, stuurde Den Haag officieren de grens over om te zien of er verdachte troepenbewegingen zichtbaar waren. Van een van hen kreeg men op al op 25 juli een gecodeerd telegram: 'API, API.' Men wist genoeg: Duitsland had besloten de oorlog te beginnen. Vijf dagen later mobiliseerde Nederland, als eerste West-Europees land, om duidelijk te stellen waar men voor stond.

Dat Nederland uiteindelijk niet rechtstreeks bij het conflict betrokken raakte, was echter eerder een gevolg van de door Londen en Berlijn gemaakte belangenafweging, dan van het door de Nederlandse regering afgegeven signaal. Zowel Duitsland als Groot-Brittannië hadden er meer belang bij dat Nederland neutraal bleef. Voor Duitsland was

Nederland belangrijk voor de invoer van levensmiddelen – van de Duitse voedselimporten kwam bijna 50 procent uit Nederland – en Groot-Brittannië wilde dat de Nederlandse Noordzee-havens niet in Duitse handen kwamen.

De mobilisatie zette het hele land op zijn kop; nog in september reden de spoorwegen met een zeer beperkte dienstregeling. Overigens kan de bezoeker de consequenties van het Von Schlieffenplan en de Von Moltke-variant daarop in het museum met behulp van een computeranimatie onderzoeken en zo als het ware de beraadslagen van de Duitse legerleiding naspelen.

...de oorlog kan beginnen.'

Op 2 augustus 1914 verklaarde minister-president Cort van der Linden in een gezamenlijke vergadering van de Staten-Generaal in de Ridderzaal: 'Wij zijn gereed en besloten om onze onzijdigheid en moet het, ons volksbestaan te handhaven met al onze krachten'. Voor die handhaving had de legerleiding duidelijke instructie ontvangen; indien ons land door een van de partijen aangevallen zou worden en de andere partij ons te hulp zou willen schieten dan zou ook die hulp gezien moeten worden als inbreuk op onze neutraliteit. In het ergste geval moest het leger zich dus tegen beide partijen verdedigen.

Dit was natuurlijk een onmogelijke opgave en dat besefte ook de opperbevelhebber van de land- en zee-strijdkrachten, generaal Snijders. Hij was er bovendien van overtuigd dat een oorlog tegen Duitsland neerkwam op zelfvernietiging. Dus als het tot een confrontatie zou komen, kon Nederland maar beter de kant van Duitsland kiezen. Dat inzicht werd niet door de regering gedeeld en daar lag de kern van het conflict tussen Snijders en de regering. Zuiver militair had Snijders natuurlijk gelijk, maar de regering wilde de neutraliteit met politieke middelen verdedigen en beschouwde het leger als een van de instrumenten dat daarbij kon helpen. Het wachten was dus op het moment dat men zich van generaal Snijders kon ontdoen. Uiteindelijk moest hij naar aanleiding van de soldatenrellen in de Harskamp in oktober 1918 het veld ruimen.

Afwachtingopstelling

In het museum kan de bezoeker de verschillende mogelijkheden voor de opstelling van het veldleger actief onderzoeken. De legerleiding had er in ieder geval voor gekozen vier divisies van het veldleger met miliciens in de afwachtingopstelling langs de grenzen in het oosten en zuiden te leggen. Achter de Maas en de IJssel moest de eerste serieuze tegenstand geboden worden. Vervolgens moest het veldleger zich terugtrekken achter de Hollandse

Een hongeroptocht in Amsterdam, juni 1916

Waterlinie, die 85 kilometer lang en 5 kilometer breed was en onder water kon worden gezet. De hoge delen bij de rivierovergangen en de Utrechtse heuvelrug werden beschermd door forten. Vervolgens de Hollandse Waterlinie, die bemand was met vestingtroepen van de landstorm en als een gordel rond Noord en Zuid-Holland lag. Het laatste bolwerk was de vesting Amsterdam, een ring van 42 forten die de hoofdstad moesten beschermen. Een panoramaschets in het museum toont het uitzicht vanuit een van die forten. Dit soort schetsen werd gemaakt om het schootsveld van het vestinggeschut te bepalen.

Naast het bewaken van de grenzen, het luchtruim en de territoriale wateren moest het leger ook zorg dragen voor de smokkelbestrijding, de internering van de 50.000 buitenlandse militairen in ons land en het uitoefenen van militair gezag in de grensstreek. Dit alles kostte veel man-schappen. In een barakkenkamp in Harderwijk zaten al zo'n 13.000 man

uit België. Op het einde van de oorlog had het Nederlandse leger een sterkte van bijna 450.000 man.

Voedselschaarste

De gevolgen van de oorlog waren direct te merken in het dagelijks leven. De Britse blokkade en Britse en Duitse mijnenvelden bemoeilijkten de invoer. Vanaf februari 1917 kwam daar ook de onbeperkte duikbootoorlog bij en tot overmaat van ramp legden de Amerikanen in het voorjaar van 1918 beslag op een groot deel van de Nederlandse handelsvloot. De reders moesten voor een vergoeding voor de geallieerden gaan varen. Het gevolg was een toenemende schaarste aan vrijwel alle noodzakelijke levensbehoeften.

De greep van de overheid op het economische leven werd noodgedwongen groter en groter; het begon in 1914 met uitvoerverboden en en maximprijzen voor levensmiddelen, daarna volgde in 1916 de Distributiewet. Boeren verkochten hun producten liever in Duitsland,

waar veel meer te verdienen viel dan in het vaderland of hielden hun voorraden achter, in de hoop dat de prijzen verder zouden stijgen. De landbouw kwam geheel onder overheidstoezicht te staan: er verschenen militairen op de boerderijen; oogsten werden in beslag genomen en tegen vaste prijzen verkocht.

Ondanks de schaarste moest de uitvoer van voedsel naar Duitsland doorgaan; Duitsland zou het stopzetten van de uitvoer opvatten als een breuk met onze neutraliteit. Maar de bevolking voelde alleen de honger en de armoede; het levenspeil van de arbeiders viel terug naar het niveau van 1880.

Toen Nederland in 1917 de aardappelluitvoer naar Duitsland moest vergroten, als compensatie voor de gegroeide invoer van Duitse steenkool, eiste Groot-Brittannië ook meer aardappelen op. De regering durfde de legervoorraden niet aan te spreken, uit angst voor muiterij. De bevolking moest honger lijden om de neutraliteit te kunnen handhaven.

In het najaar van 1917 kwam het tot relletjes en werden schepen met aardappelen bestemd voor Duitsland geplunderd. De overheid greep hard in tegen het aardappeloproer. Militairen werden ingezet; er vielen tien doden en de voedseltransporten werden voortaan bewaakt. De SDAP maakte ondertussen de afweging of ze een felle oppositie

moest voeren tegen het regeringsbeleid, waarvoor ze de volledige steun zou krijgen van de achterban, of dat ze een gematigde koers zou varen, waarvoor ze op veel kritiek zou kunnen rekenen van de aanhang, maar waardoor het algemeen kiesrecht, als beloning, wel dichterbij zou komen. In het museum is deze afweging, maar ook die van de overheid bij het te voeren economische beleid, interactief na te spelen. Tevens zijn er interviews te zien met ooggetuigen van het aardappeloproer in Amsterdam. Verder de gevolgen voor de zeevaart: afbeeldingen van getorpedeerde schepen en de kegel van zeildoek die schepen van neutrale landen voerden om aan te geven dat ze geen verboden lading vervoerden.

Het passagiersschip *Tubantia* werd in 1916 getorpedeerd. De Duitsers ontkenen dat het moedwillig was gebeurd. De betrokken torpedo zou al een week eerder afgevuurd zijn op een ander schip! Minister van Finan-

ciën Treub schreef: 'Wie in zo'n torpedo gelooft, is van z'n verstand beroofd.'

Overlijdensadvertenties in een Vlaardingse krant van omgekomen vissers. Uiteindelijk verloren 1200 opvarenden op de Noordzee hun leven en gingen er driehonderd schepen verloren.

Manoeuvre Chocolaad

Uiteraard wilde de legerleiding de indruk wekken dat de Nederlandse krijgsmacht in staat was het eigen grondgebied krachtig te verdedigen. In het museum is een speciaal daarvoor gemaakte propagandafilm van zes minuten uit 1917 te zien waarin de gevechtendheid en de uitrusting van het leger zichtbaar gemaakt werden. Veel gedraaf en schieten en verder wat postduiven en de eerste vliegtuigen, met drie metertjes in de cockpit, onze onderzeeboten en een torpedoboot. De laatste beelden in de film laten militairen zien die op het strand de letters van de woorden

'Nederland Neutraal' vormen. Het zal beslist bedoeld zijn om een boodschap van kracht en onverzettelijkheid af te geven en misschien kwam dat op de tijdgenoot ook zo over, maar voor ons overheerst een indruk van gezapigheid. In ieder geval krijg je ook uit de afbeeldingen in de geïllustreerde pers niet de indruk dat men overtuigd was van de gevechtskracht van het leger. Volgens een advertentie ging het grootste vertrouwen nog uit naar chocoladerepen: 'De beste vredestichter, Kwatta's Manoeuvre Chocolaad'.

Militaire diplomaten bezochten vanuit de hoofdsteden van de strijdende landen de fronten en verzamelden daar gegevens over de ontwikkelingen in de oorlog. Stereoscopische foto's van de oorlog aan het Westfront maakten het mogelijk een indruk te krijgen van de strijd. Onduidelijk is of de foto's uit het museum tijdens de oorlog ook al beschikbaar waren voor de Nederlandse legerleiding.

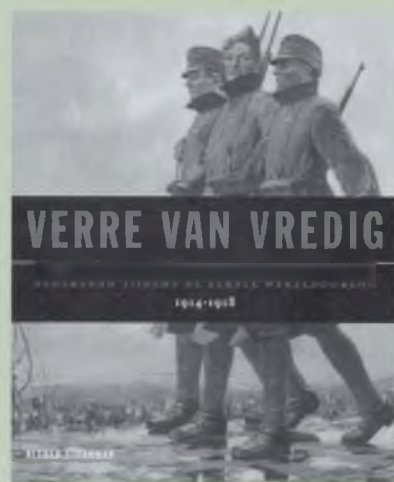
Haar was ondertussen wel duidelijk dat men veel te kort kwam. Er werd gemoderniseerd waar dat mogelijk was, maar voor kanonnen, tanks en vliegtuigen had Nederland simpelweg de industrie niet. Wapens en grondstoffen moesten geïmporteerd worden, maar dat was door de oorlog vrijwel onmogelijk. Zo ontving Nederland van de in de Verenigde Staten bestelde 1500 Colt-mitrailleurs er slechts vier. De rest nam het Amerikaanse leger in 1917 zelf in bedrijf. Rubber was zo'n schaars artikel geworden dat er nauwelijks gasmaskers gemaakt konden worden. Uit aangespoelde mijnen haalde men de springstof om die opnieuw te gebruiken. Van oude spoorstaven werden stormdolkjes gemaakt en luchtdoelartillerie moest uit omgebouwd veldgeschut vervaardigd worden. Dat laatste had echt wel urgentie, want de Engelsen gebruikten in de laatste oorlogsjaren het Nederlandse luchtruim om naar België te vliegen en de Duitse legerleiding dreigde, dat als Nederland zijn luchtruim niet verdedigde, de Duitsers genoodzaakt waren in te grijpen.

Ondanks alle materiele problemen werden bij de Nederlandse infanterie in 1917 stormtroepen geformeerd. Die moesten op kleine schaal door de vijandelijke linies kunnen breken. De Duitsers waren daar in 1916 mee begonnen. Ze beschikten over een heel assortiment van wapens: stormdolkjes, vlammenwerpers, geweermitrailleurs en kleine mortieren. Ze droegen alles wat in de loopgravenstrijd van pas zou kunnen komen met zich mee. Of de Nederlandse stormtroepen ook zo volledig waren uitergust, valt niet op te maken uit hetgeen in de vitrine uitgesteld is. Het merendeel van het wapentuig is, zoals de vlammenwerpers en de geweermitrailleurs, van buitenlandse makelij. De kleine granaatwerpers en een handgranaat met een touw eraan voor de stabiliteit in de lucht, zijn wel in Nederland gemaakt.

Als 't moet

In november 1918 dreigde het op de valreep toch nog fout te gaan; nu was het echter geen vijand meer van buiten die het land bedreigde, maar kwam het gevaar van binnen. Er was onrust in het land en er waren stakingen. In de Harskamp kwamen soldaten in opstand. Dit alles leek de voorbode van nog kwadere tijden; men dacht aan gebeurtenissen in Duitsland en Rusland.

Op 12 november deed Troelstra zijn oproep aan de gevestigde orde het gezag over te dragen aan de arbeidersklasse en hoewel enige respons van betekenis uitbleef waren regering en legerleiding verontrust. Kon men nog rekenen op marine en leger? Meer dan ooit was er behoefte aan een betrouwbare gewapende macht om de orde te handhaven. Snel werd een organisatie van militaire vrijwilligers in het leven geroepen, de Bijzonder Vrijwillige Landstorm. Binnen een week stonden zesduizend loyale vrijwilligers uit alle delen van het land op het Malieveld om regering en koningshuis, onder het motto 'Als 't moet', te beschermen. De grote haast waarin de plaatselijke afdelingen van de BVL waren opgericht laat zich aflezen aan de grote verscheidenheid aan vaandels en de opschriften erop waarmee men naar

De tentoonstelling *Verre van Vredig. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* is tot 7 augustus 2005 te zien. Het museum is geopend van maandag t/m vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur. Op zaterdag, zondag en feestdagen van 12.00 tot 17.00 uur.

Bij de tentoonstelling is een prachtige, rijk geïllustreerde catalogus verschenen: Alfred Staarman, *Verre van Vredig. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Het boek is uitgegeven door het museum en kost € 29,95.

Legermuseum,
Korte Geer 1
2611 CA Delft
Tel. 015 2150500
www.legermuseum.nl

Den Haag toog; van enige uniformiteit, wat je toch zou verwachten, was geen sprake. Wie goed kijkt naar de film die gemaakt is van de manifestatie, ziet, naast een verbaasd om zich heen kijkende prinses Juliana, vooral hoe betrekkelijk leeg het Malieveld was. Het toneelstukje met-koets blijkt alleen aan de stadskant opgevoerd te zijn.

Uiteindelijk bleek de grootste zorg van de regering de gedemobiliseerde soldaten zo snel mogelijk thuis te krijgen, want dan zou het leven weer snel zijn gewone gang nemen. De afgezwaide soldaten werden opgeroepen niet naar de kroeg, maar, in hun eigen belang, regelrecht naar huis te gaan.